

מבית ומחוץ: האיום הדמוגרפי המשתנה על ישראל

און וינקלר

החוג ללימודי המזרח התיכון והאסלאם
אוניברסיטת חיפה

תחושת נחיתות דמוגרפית מלווה את התנועה הציונית מראשיתה. היה זה מאבק בין שתי תנועות לאומיות על אותה כבדת ארץ, בבחינת משחק סכום אפס. באופן טבעי, הצד הנחות מבחינה דמוגרפית ניסה לצמצם את הפער ככל שיוכל, הן באמצעות הגירה והן באמצעות עידוד ילודה של היישוב היהודי בארץ. אולם בעוד שתחושת הנחיתות הדמוגרפית בראשית הציונות ואף לאחר הקמת המדינה מובנת, לכאורה לפחות היא אמורה הייתה להתעמעם לאחר הסכמי אוסלו, ועוד יותר מכך לאחר ההתנתקות מרצועת עזה, שעיקרם היה "התנתקות דמוגרפית" מהפלסטינים. הסכמי השלום עם מצרים וירדן, התמוטטות "החזית המזרחית" לאחר חיסול משטר סדאם חוסיין ופרוץ מלחמת האזרחים בסוריה אמורים היו למתן עוד יותר את תחושת הנחיתות הדמוגרפית הישראלית. אולם בפועל לא כך היה הדבר, ותחושת הנחיתות הדמוגרפית התחלפה ב"תיאבון דמוגרפי" שגרם להמשך התפיסה של "לגדול ככל האפשר". מטרת מאמר זה לבחון מה גרם לכך שכל ממשלות ישראל, מימין ומשמאל כאחת, שאפו להגדיל את מספר היהודים במדינת ישראל; מה היו השלכות המדיניות הדמוגרפית של ממשלות ישראל השונות על רמת החיים ואיכות החיים של אזרחי ישראל; ולבסוף, לאילו איומים דמוגרפיים חיצוניים ישראל חשופה. המסקנה העיקרית של מאמר זה היא שגם בלא סיפוח הגדה המערבית, כולה או חלקה, ישראל הולכת ומצטופפת ובהתאם – איכות החיים הולכת ומידרדרת.

מילות מפתח: איום דמוגרפי, מדיניות פריין הילודה, חוק השבות, סיפוח, צפיפות אוכלוסייה, יוקר מחיה, פליטים, איכות סביבה

מבוא: מהו איום דמוגרפי?

בספרות המחקרית ניתן להבחין בארבעה סוגים עיקריים של איום דמוגרפי (Demographic threat): הראשון והנפוץ ביותר הוא יחסי רוב-מיעוט, דתי או אתני, כאשר הרוב חש מאוים מהמיעוט הדורש עצמאות מלאה או חלקית בדמות אוטונומיה תרבותית ומדינית. דוגמאות בולטות לסוג כזה של איום הם הקטלונים והבסקים בספרד והקורדים בעיראק, הדורשים אוטונומיה או אף עצמאות מלאה, כאשר לעיתים המאבק מלווה באלימות לאורך שנים רבות (Laitin, 1995).

הסוג השני של איום דמוגרפי הוא הפחד מפני הצפת המדינה במהגרים בני דתות אחרות או ממוצא אתני שונה, כך שאופייה התרבותי-דתי-אתני של המדינה המארחת ישנה את פניו. פחד זה מפני השתלטות מהגרים לא-לבנים ולא-נוצרים מתדלק את הימין האירופי בייחוד

מאז מתקפת אל-קאעדה על ארצות הברית (ספטמבר 2001), ועוד יותר מכך לאחר הצפת אירופה במהגרים ערבים מוסלמים לאחר פרוץ האביב הערבי. דוגמה מובהקת נוספת לאיום מסוג זה היא ההתנגדות הנחרצת של הערבים להגירה יהודית בתקופת המנדט הבריטי על פלשתינה. דוגמה מהשנים האחרונות לתפיסת איום זו של שינוי אופייה הדתי-תרבותי של המדינה בעקבות הגירת בני דתות ולאומים אחרים היא אמירתו של ראש ממשלת הונגריה ויקטור אורבן (Orbán) ביולי 2022: "אנו, ההונגרים, איננו גזע מעורב ואיננו רוצים להפוך לגזע מעורב" (Walker & Garamvolgyi, 2022). הפחד מאובדן הצביון התרבותי-דתי-אתני, לצד התגברות האלימות של ארגונים מוסלמיים פונדמנטליסטיים במזרח התיכון ובאירופה, הביא להאטה חדה בקצב ההגירה של ערבים מוסלמים לאירופה. אפילו קנצלרית

מצב זה יימשך לפחות בשני הדורות הקרובים – תולדת "המומנטום הדמוגרפי".² זהו כיום המצב במצרים, בירדן וברשות הפלסטינית (רש"פ) למשל, במקרה המזרח-תיכוני, ובאופן דומה בכל מדינות אפריקה שמדרום לסהרה. במדינות שבהן מבנה הגילים מבוגר מאוד עקב פריון ילודה נמוך, האיום הדמוגרפי בא לידי ביטוי בשיעורי השתתפות נמוכים בכוח העבודה, כיוון שחלק ניכר מהאוכלוסייה הוא מעל גיל העבודה;³ וכן בדמות הוצאות הולכות וגדלות על אספקת שירותי בריאות ורווחה לאוכלוסייה המבוגרת, שחלקה בכלל האוכלוסייה רק הולך וגדל (Slobodchikoff & Davis, 2021) – מצב המחייב קליטת יותר ויותר מהגרי עבודה, על מנת לשמור על יחס סביר בין מפרנסים לנתמכים.

במבט ראשוני, מאז ומתמיד שייכת ישראל באופן מובהק לקטגוריה השלישית, קרי איום דמוגרפי במובן של מאבק לאומי בין שתי קבוצות השונות זו מזו דתית ואתנית, הנאבקות ביניהן במשחק סכום אפס על השליטה באותה כבדת ארץ, כאשר פתרון חלוקת הארץ אינו מקובל על אחת משתי הקהילות היריבות לפחות.⁴ בהקשר זה ניתן למצוא דמיון רב בין המאבק הציוני-פלסטיני על השליטה במרחב שממערב לירדן למאבק הנוצרי-מוסלמי-שיעי על ההגמוניה בלבנון, למאבק הסוני-שיעי על השליטה בעיראק ולמאבק הסוני-חות'י (שיעים) על השליטה בתימן, ובמידה מסוימת גם למאבק בין המורדים הערבים-הסונים למשטר העלווי בסוריה, שהביא לפרוץ מלחמת האזרחים ב-2011.

ואולם בעוד שתחושת הנחיתות הדמוגרפית של התנועה הציונית בראשיתה, ואפילו לאחר הקמת המדינה, מובנת, לאור העובדה שמלחמת 1948 לא הסתיימה בהסכמי שלום אלא רק בהסכמי הפסקת אש, היא אמורה הייתה להיעלם או לכל הפחות להתעמעם לאחר הסכמי אוסלו, ועוד יותר מכך לאחר ההתנתקות מרצועת עזה,⁵ שעיקרם היה "התנתקות דמוגרפית" מהפלסטינים במטרה לשמור על רוב יהודי מוצק במדינת ישראל (ורטמן, 2021). האם אכן כך היה הדבר, ואם לא – מדוע? האם הסכמי השלום עם מדינות ערב, החל מהסכם השלום עם מצרים (1979) וירדן (1994) ועד הסכמי אברהם (2020), לצד התמוטטות "החזית המזרחית" עקב חיסול משטר סדאם חוסיין בעיראק (2003) ופרוץ מלחמת האזרחים בסוריה (2011), שהביאה להיחלשותו של הצבא הסורי, גרמו לשינוי התפיסה הדמוגרפית הישראלית המסורתית של "לגדול ככל שאפשר"? מהן תוצאות המדיניות הדמוגרפית הישראלית הן בתחום קליטת העלייה והן בתחום פריון הילודה הרצוי?⁶ ולבסוף, האם ולאלו איומים דמוגרפיים חיצוניים ישראל חשופה?

גרמניה אנגלה מרקל, שהצהירה בספטמבר 2015 כי "הכלכלה שלנו בריאה, אין מגבלה למספר הפליטים שנוכל לקבל" (כלכליסט, 2015) ופתחה את שערי גרמניה בפני פליטי האביב הערבי ובייחוד הסורים, חזרה בה כעבור זמן קצר. אחרי בחירות ספטמבר 2017, שבה מפלגת הימין 'אלטרנטיבה לגרמניה' נחלה הצלחה רבה, היא נאלצה לשנות את מדיניותה וגרמניה החלה להצר את האפשרויות של המהגרים והפליטים מהמזרח התיכון להיכנס לתחומה (שביט, 2022; Shubert & Schmidt, 2019). כדי לצמצם את ממדי ההגירה מהמזרח התיכון ומאפגניסטן, מאז 2016 משלם האיחוד האירופי לטורקיה מיליארדי אירו במטרה שזו תמנע הגירה מתחומה לתחומי האיחוד האירופי (אוני, 2020).

במבט ראשוני, מאז ומתמיד שייכת ישראל באופן מובהק לקטגוריה של איום דמוגרפי במובן של מאבק לאומי בין שתי קבוצות השונות זו מזו דתית ואתנית, הנאבקות ביניהן במשחק סכום אפס על השליטה באותה כבדת ארץ, כאשר פתרון חלוקת הארץ אינו מקובל על אחת משתי הקהילות היריבות לפחות.

הסוג השלישי של איום דמוגרפי הוא מאבק דתי או אתני, לעיתים שניהם יחדיו, על הבכורה במדינה. דוגמה מובהקת לכך היא המאבקים הפנימיים במרחב הערבי לאחר פרוץ אירועי האביב הערבי – כולם ללא יוצא מן הכלל על רקע דתי או אתני, או שניהם יחדיו. כך הוא המצב בתימן, בסוריה, בעיראק וכן בלבנון, למעשה מאז הקמתה. בכל אחת ממדינות אלו קבוצה דתית או אתנית אחת לפחות נלחמת על הבכורה במדינה, או לחלופין מעוניינת לקבל סוג של אוטונומיה מהמשטר המרכזי, כמו במקרה של הכורדים בעיראק. במקרה הסורי, מכיוון שיותר מ-90% מכלל הפליטים מחוץ למדינה הם מוסלמים-סונים, המשטר העלווי הצליח להגדיל את חלקם של העלוויים בכלל האוכלוסייה שנשארה בסוריה מכ-12% קודם לפרוץ מלחמת האזרחים ב-2011 ליותר משליש עם סיומה (קליימן, 2020; Nowrasteh, 2015; Winckler, 2017).

הסוג הרביעי של איום דמוגרפי הוא מבנה הגילים של האוכלוסייה. במדינות שבהן מבנה הגילים צעיר – תולדה של פריון ילודה גבוה בהרבה, ולאורך עשרות שנים, משיעור התחלופה הבין-דורית¹ – האיום הוא בדמות שיעור השתתפות נמוך בכוח העבודה, לאור העובדה שחלק ניכר מהאוכלוסייה הוא מתחת לגיל העבודה. בשל כך היחס הנוכחי בין מפרנסים לנתמכים נמוך.

תמורות בשיח הדמוגרפי בישראל: מגרעון לתיאבון

כיוון שהמאזן בין מספר היהודים לערבים בשטחי ארץ ישראל המנדטורית נתפס על ידי שני הצדדים כמשחק סכום אפס במובן שהיה ברור לשני הצדדים היריבים כי ללא מסה קריטית של יהודים בשטח המנדט הם לא יוכלו לממש את שאיפתם להקמת ישות פוליטית עצמאית, כבר מראשית ימי המנדט הבריטי עשו ראשי התנועה הציונית כל שביכולתם על מנת להגדיל את האוכלוסייה היהודית בפלשתינה, הן באמצעות עלייה, לגלית ובלתי לגלית כאחת, והן באמצעות עידוד הילודה של האוכלוסייה היהודית בפלשתינה (רוזנברג־פרידמן, 2023). מנגד, מנהיגי האוכלוסייה הפלסטינית עשו כל שביכולתם להגביל את הגירת היהודים לפלשתינה ואת יכולתם לרכוש בה שטחים חדשים (קימרלינג ומגדל, 1999).

מאחר שמלחמת 1948 הסתיימה רק בהסכמי שביתת נשק ולא בהסכמי שלום, גם לאחר הקמת המדינה

הדיון במאזן המספרי בין היהודים בישראל לאוכלוסיית מדינות ערב, בייחוד זו של מדינות העימות והפלסטינים, רק התעצם (וינקלר 2022; טל, 2016; Rosenberg- Friedman, 2015). אך בפרסומי הלמ"ס (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה של ישראל) עד היום, ההבחנה היא לא רק על בסיס דת אלא גם בין יהודים לערבים כשני מגזרים לאומיים נפרדים. הביטוח הלאומי מפרסם את נתוני העוני אך ורק על בסיס יהודים וערבים, ולא על בסיס דת (אנדבלד ועמיתיה, 2023, עמ' 11, לוח 4). ההאטה בקצב העלייה לישראל לאחר מלחמת יום הכיפורים ועד תחילת העלייה הגדולה מברית המועצות בשלהי 1989 מחד גיסא, ושיעורי הריבוי הטבעי הגבוהים של המוסלמים בישראל מאידך גיסא⁷ הביאו לעלייה מתמדת בחלקה של האוכלוסייה הערבית בישראל – מ־11.8% בסוף 1966 לכדי 18.1% ב־1990 (ראו לוח 1).⁸

לוח 1: הרכב אוכלוסיית ישראל על פי דת ולאום, 1949–2022 (אוכלוסייה בסוף שנה, באלפים)

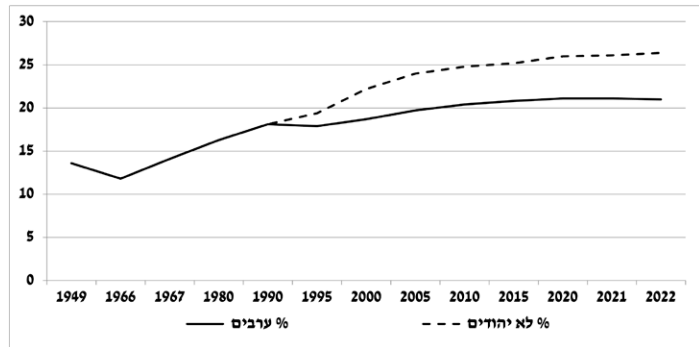
שנה	יהודים	ערבים*	אחרים**	סה"כ אזרחים	% ערבים מכלל אזרחי המדינה	% "אחרים" מכלל אזרחי המדינה	% לא-יהודים מכלל אזרחי המדינה
1949	1,013.9	160.0	0	1,173.9	13.6	0	13.6
1966	2,344.9	312.5	0	2,657.4	11.8	0	11.8
1967	2,383.6	392.7	0	2,776.3	14.1	0	14.1
1980	3,282.7	638.9	0	3,921.7	16.3	0	16.3
1990	3,946.7	875.0	0	4,821.7	18.1	0	18.1
1995	4,522.3	1,004.9	85.1	5,612.3	17.9	1.5	19.4
2000	4,955.4	1,188.7	225.2	6,369.3	18.7	3.5	22.2
2005	5,313.8	1,377.1	299.9	6,990.7	19.7	4.3	24.0
2010	5,802.4	1,573.1	319.5	7,695.1	20.4	4.2	24.6
2015	6,334.5	1,757.8	371.1	8,463.4	20.8	4.4	25.2
2020	6,873.9	1,957.3	458.6	9,289.8	21.1	4.9	26.0
2021	6,982.6	1,997.8	472.5	9,453.0	21.1	5.0	26.1
2022	7,101.4	2,028.8	521.9	9,662.0	21.0	5.4	26.4

* הסיווג "ערבים" כולל מוסלמים, נוצרים־ערבים ודרוזים.

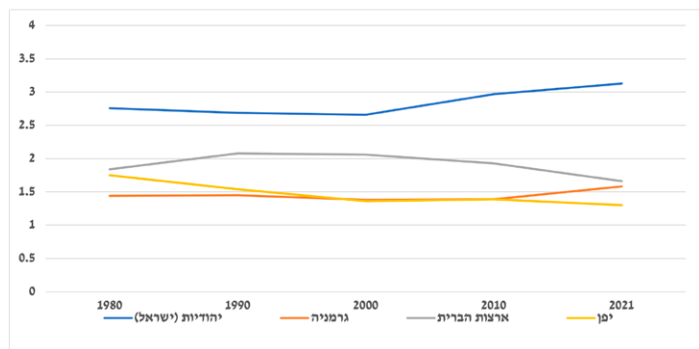
** הסיווג "אחרים" כולל בני דתות אחרות (בודהיסטים, הינדים ועוד) ואת אזרחי המדינה שלא סווגו במרשם האוכלוסין כיהודים ("זכאי חוק השבות"). עד למפקד 1995 נכללו ה"אחרים" באוכלוסייה הערבית.

מקור: למ"ס, 2023, לוח 2.1

תרשים 1: חלקם של הערבים וה"אחרים" מכלל אזרחי מדינת ישראל, 1949–2022 (%)

תרשים 2: שיעור הפריון הכולל במספר מדינות מתועשות ושל היהודיות בישראל, 1980–2021

תחושת הנחיתות הדמוגרפית בכל החזיתות, בין ביחס למדינות העימות ובין ביחס לערבים ממערב לירדן, הביאה לכך שכל ממשלות ישראל משמאל ומימין פעלו בשתי החזיתות בתחום הדמוגרפי על מנת למקסם את מספר היהודים בישראל. בתחום עידוד הילודה בקרב היהודים, מ־1970 ועד 1996 היו בישראל קי"ץ (קצבאות יוצאי צבא), כך שבעבור ילדים שאחד מהוריהם שירת בכוחות הביטחון ניתנה קצבה גבוהה יותר מאשר בעבור

ילדים שאף אחד מהוריהם לא שירת בכוחות הביטחון. בעבור ילדי עולים שלא שירתו בצבא, הפער בין גובה קי"ץ לקצבת הילדים הרגילה מומן על ידי הסוכנות היהודית (אופיר ואליאב, 2005; דורון, 2005; וינקלר, 2022). בעוד פריון הילודה בכל המדינות המתועשות, ללא יוצא מן הכלל ולמרות כל ההטבות הכלכליות הניתנות למשפחות שבהן ילדים רבים,⁹ הלך וירד משנות ה־70 של המאה הקודמת, שיעור הפריון של הנשים היהודיות בישראל לא רק שלא פחת אלא אף גדל עד כדי 3.13 ב־2021 – כפול מהממוצע במרבית מדינות האיחוד האירופי (ראו לוח 2).

הסכמי השלום עם מצרים וירדן, הסכמי אברהם והפשרת היחסים עם שאר מדינות הנפט במפרץ, לצד חוסר היציבות בעיראק, כמו גם הפיכתה של סוריה למדינה כושלת שכבר אינה מאיימת צבאית על ישראל מחד גיסא, והקמת הרש"פ (1994) וההתנתקות מרצועת עזה (2005) מאידך גיסא – כל אלה אמורים היו לשנות את השיח הדמוגרפי בישראל. זאת מכיוון שלא רק שישראל אינה מאוימת עוד על ידי מדינות ערב המרכזיות, היא גם לכאורה אינה מאוימת יותר מבחינה דמוגרפית במרחב שממערב לירדן שכן הפלסטינים, על פי הסכמי אוסלו לפחות, אמורים היו להקים ישות מדינית נפרדת מישראל. זאת ועוד, העלייה הגדולה מברית המועצות,¹⁰ לצד הירידה המתמדת בפריון הילודה של המוסלמים בישראל¹¹ ובמקביל לעלייה בפריון הילודה בקרב היהודים (ראו לוח 2) הביאו לבלימת הגידול בחלקם של הערבים בכלל ואוכלוסיית מדינת ישראל. מאז 2010 ועד 2022 גדל חלקם של הערבים בכלל ואוכלוסיית מדינת ישראל בשיעור זניח של 0.6% – מ־20.4% ל־21.0%. בשנים האחרונות הגידול בחלקם של הערבים בכלל אזרחי המדינה נבלם לחלוטין, לאור הגידול החד בחלקם של ה"אחרים" בכלל אזרחי המדינה – מ־1.5% ב־1995 לכדי 5.4% ב־2022 (ראו לוח 1 לעיל).

לוח 2: שיעור הפריון הכולל במספר מדינות מתועשות ושל היהודיות בישראל, 1980–2021

מדינה	ישראל (יהודיות)	גרמניה	צרפת	בריטניה	ארצות הברית	קוריאה הדרומית	אוסטרליה	יפן
1980	2.76	1.44	1.85	1.90	1.84	2.82	1.89	1.75
1990	2.69	1.45	1.77	1.83	2.08	1.57	1.90	1.54
2000	2.66	1.38	1.89	1.64	2.06	1.48	1.76	1.36
2010	2.97	1.39	2.03	1.92	1.93	1.23	1.93	1.39
2021	3.13	1.58	1.83	1.56	1.66	0.81	1.48	1.30

מקורות: למ"ס, 2023; World Bank, n.d.a

מדוע ממשלות ישראל, אפילו בתקופות של שפל כלכלי, לא שינו את גישתן ולא ניסו להאט את קצב גידול האוכלוסייה היהודית בישראל?

השאלה המרכזית העולה מנתונים אלו היא: מדוע ממשלות ישראל, אפילו בתקופות של שפל כלכלי, לא שינו את גישתן ולא ניסו להאט את קצב גידול האוכלוסייה היהודית בישראל? מדוע גם בימים אלה של ראשית 2024, כאשר האוכלוסייה הישראלית נאנקת תחת יוקר מחיה הולך ומאמיר, לצד נזקיה הכלכליים העצומים של מלחמת חרבות ברזל וריבית גבוהה המייקרת את ההחזר החודשי על המשכנתאות¹⁸ – ההוצאה הגבוהה ביותר של חלק ניכר ממשקי הבית בישראל – אף מפלגה לא מציעה לאמץ את "המודל הסינגפורי", שהוא מימון מלא של המדינה לשני הילדים הראשונים בלבד, והטלת עלויות המימון על ההורים החל מהילד השלישי ואילך בדמות מיסוי גבוה יותר (Lee et al., 1991).

היעדר הניסיון להאט את קצב גידול האוכלוסייה היהודית בישראל, ראוי לציין, אינו בא לידי ביטוי רק בהיעדרו המוחלט כמעט של שיח בדבר שיעורי הפרייה החריגים של היהודים בישראל על שלל משמעותיותיהם, כפי שנראה להלן, אלא גם בדמות אי-שינוי חוק השבות¹⁹ למרות שמאז מחצית שנות ה-90 של המאה הקודמת חלק ניכר מהעולים, ובעשור האחרון אף רובם הגדול, אינם עונים על ההגדרה של 'יהודי' (נחשוני, 2019). ב-2020 רק 28.3% מכלל העולים מברית המועצות לשעבר היו יהודים, בהשוואה ל-93.1% ב-1990 (הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 2022, תרשים 1). במהלך 2021 לבדה מספר ה"אחרים" בישראל גדל בכ-50 אלף. מאז 1995, עת החלה הלמ"ס לפרסם נתונים על מגזר זה, ועד היום, אוכלוסיית ה"אחרים" גדלה בקצב המהיר ביותר בהשוואה לכל מגזר דתי אחר בישראל (לוח 1). מדוע מייד לאחר דבריו של תומר מוסקוביץ', מנכ"ל רשות האוכלוסין וההגירה, כי "יש לתקן את חוק השבות" כך שלא יכלול עוד את סעיף הנכד, שתי חברות כנסת ממפלגת ישראל ביתנו²⁰ הגישו נגדו תלויה לשרת הפנים ולראש הממשלה על "חריגה מסמכות?" (רובין, 2022). בהקשר של מדיניות פרייה הילודה הרצויה לישראל כתבו טרכטנברג ועמיתיו (2018, עמ' 9): "עבור המערכת הפוליטית בישראל כל סטייה מהאמירה 'ילדים זו ברכה' הנה עדיין בגדר כפירה בעיקר".

נדמה כי התשובה לכך טמונה במספר תהליכים שהתרחשו בשני העשורים האחרונים והביאו לתפיסה חדשה של מהות המאזן הדמוגרפי ממערב לירדן:

לפיכך בהיעדר איום דמוגרפי מצד מדינות העימות ומצד הפלסטינים ממערב לירדן, ועקב הידרדרות המצב הכלכלי החל מפרוץ האינתיפאדה השנייה (אינתיפאדת אל-אקצא) בספטמבר 2000, ועוד יותר מכך לאחר התפוצצות בועת הדוט קום¹², קיצוץ קצבאות הילדים ושאר ההטבות הכספיות למשפחות גדולות היה צעד מתבקש. אכן, משנת 2002 וביתר שאת לאחר הקמת ממשלת שרון השנייה בראשית 2003, קצבאות הילדים בעבור ילדים מסדר גבוה קוצצו בחדות. מאז ועד היום, הגם שבוצעו מספר שינויים, קצבאות הילדים ונקודות הזיכוי במס עבור ילדים מהוות אחוזים בודדים מכלל הכנסת משקי הבית במעמד הבינוני ומעלה (וינקלר, 2022). בדצמבר 2023 עמדה הקצבה המצטברת לשלושת הילדים הראשונים על 578 ₪ בלבד (הביטוח הלאומי, ל"ת).

הקיצוץ החד בקצבאות הילדים, כמו גם בשאר ההטבות הכלכליות למשקי בית גדולים, היה מהגורמים המרכזיים שהביאו לירידה הדרמטית בפרייה הילודה של המוסלמים בישראל ובעיקר של הבדואים בנגב, ששיעור הפרייה בקרבם פחת מרמה של מעל 10 ילדים לאישה בסוף המאה ה-20 ל-4.99 ב-2022 (למ"ס, 2023, לוח 2.39).¹³ ב-2022, למעט במחוז הדרום, פרייה הילודה של שאר המוסלמים בישראל היה נמוך משלושה ילדים, בפרט בערים המעורבות (למ"ס, 2023; למ"ס, 2023, לוח 2.39). בקרב הנוצרים-הערבים¹⁴ והדרוזים שיעורי הפרייה צנחו זה מכבר אל מתחת לרמת התחלופה הבין-דורית (למ"ס, 2023, לוח 2.41).

אלון טל (2016, עמ' 137) כתב ב-2016 כי "עם סובסידיות גבוהות כל כך, יש היגיון כלכלי רב בהולדת הרבה ילדים". ואולם במגזר היהודי, הגם שקצבאות הילדים ושאר ההטבות בעין¹⁵ הניתנות למשפחות גדולות הפכו לזניחות, שיעור הפרייה בקרב החרדים – המגזר היהודי העני ביותר – פחת אך במעט¹⁶, בין היתר בגלל מיקוד הטבות כלכליות למגזר זה שלא באמצעות קצבאות הילדים, למשל באמצעות הנחות בארנונה לפי מספר הנפשות במשק הבית (ולא לפי רמת הכנסה לנפש במשק הבית), סיוע כלכלי ייחודי לאברכי כולל הן מהכולל שבו הם לומדים והן ממשרדי החינוך והדתות (משרד החינוך, 2023), ולאחרונה גם תלושי מזון ייעודיים (ארלוזורוב, 2023). למעשה, המדינה הסיטה את התמיכה הכלכלית באוכלוסייה החרדית מקצבאות גבוהות לילדים מסדר גבוה שהיו אוניברסליות, לקצבאות ושלא הטבות כלכליות אחרות שהן ייעודיות לאוכלוסייה החרדית בלבד. ראוי לציין כי בקרב הנשים היהודיות הלא-דתיות שיעור הפרייה לא ירד גם לאחר הצמצום החד בקצבאות הילדים.¹⁷

הפלסטיני כדי לקבוע אם יש ממערב לירדן יותר ערבים מיהודים – ובכך להשפיע על מקבלי ההחלטות – נשען בהכרח על תעמולה, לא על מדע". לפיכך, לאחר הוצאת רצועת עזה מהמשוואה הדמוגרפית בעקבות הנסיגה החד-צדדית ממנה, המאזן הדמוגרפי ממערב לירדן נוטה יותר ויותר לכיוון היהודים. כיוון שה"אחרים" נספרים לצד היהודים במשוואה הדמוגרפית הלאומית,²² מה גם שרובם המכריע מצביעים למפלגות הימין,²³ המשך חוק השבות במתכונתו הנוכחית לא רק מגדיל את חלקם של "היהודים על פי לאומיותם" בתוך תחומי מדינת ישראל בגבולותיה הנוכחיים אלא גם שומר על רוב יהודי מוצק ממערב לירדן. כמובן, ככל שהרוב היהודי בין הירדן לים יהיה גדול יותר, כך ייטב. לאור האמור לעיל מובן לא רק המשך תפיסת עידוד הילודה בקרב היהודים בישראל אלא גם אי-שינוי חוק השבות ממתכונתו הנוכחית (כולל "סעיף הנכד", ובפועל גם דור רביעי), מה גם שמספר העולים מהמדינות המתועשות, שבהן מרוכזים רוב היהודים החיים כיום מחוץ למדינת ישראל,²⁴ מועט ביותר. ב-2022, מכלל 74,714 עולים לישראל רק 7.0% (5,163) עלו מארצות הברית ומצרפת – שני הריכוזים היהודיים הגדולים ביותר מחוץ לישראל (למ"ס, 2023).

מזרח ירושלים ורמת הגולן כתקדים?

בהיעדר הכרעה פוליטית על עתיד הגדה המערבית ומערכת היחסים עם הרש"פ, לצד היתרונות הכלכליים הרבים שמהם נהנים אזרחי ישראל המתגוררים בגדה המערבית, בראש ובראשונה עלות דיור נמוכה הרבה יותר, הטבות מס, איכות שירותים ציבוריים טובה יותר ושלל הטבות כלכליות נוספות (מאקרו, 2016; מלניצקי, 2019), ובשל הסמיכות למרכזי התעסוקה המרכזיים של ישראל, מגורים מעבר לקו הירוק נתפסים כפתרון הזמין ביותר לשיפור איכות החיים, בייחוד לזוגות צעירים. ואכן גם לאחר חתימת הסכמי אוסלו, קצב הגידול של האוכלוסייה היהודית בגדה המערבית היה מהיר ביותר. בינואר 2022 עמד מספר אזרחי ישראל באזורים אלו על 492 אלף בקירוב (מועצת יש"ע, 2022), בהשוואה ל-116,300 בסוף 1993 (למ"ס, 1994, לוח 2.13), מייד לאחר חתימת הסכמי אוסלו. מכאן שבעוד אוכלוסיית היהודים וה"אחרים" בישראל גדלה בשנים 1993–2021 ב-69%, האוכלוסייה הישראלית בגדה המערבית גדלה פי 4.2 (למ"ס, 2022, לוח 2.1). ב-2021 לבדה גדלה אוכלוסיית אזרחי ישראל באזורים אלו ב-16 אלף נפש (מועצת יש"ע, 2022), קרי 3.3% – כמעט כפול מקצב גידול האוכלוסייה היהודית בישראל. בהינתן שקצב גידול האוכלוסייה באזורים אלו, כ-3.3% בשנה, יישמר גם בטווח הזמן הקרוב, הן לאור מאזן ההגירה החיובי והן לאור

הראשון, ולטעמי המרכזי שבהם, היה פרוץ האינתיפאדה השנייה. אינתיפאדה זו, בניגוד לקודמתה, הייתה מלווה בפיגועי טרור רבים בישראל ומאפריל 2001 כללה גם ירי תלול מסלול מרצועת עזה לישראל. מבצע חומת מגן (מארס-מאי 2002) רק חיזק את התחושה בציבור היהודי בישראל כי הרש"פ בשליטת ערפאת אינה פרטנר לשלום. מחליפו של ערפאת, מחמוד עבאס (אבו מאזן), נתפס מלכתחילה כחלש וכזה שלא יכול לקבל החלטות מכריעות. תחושה זו התעצמה לאחר ההפסד של פתח לחמאס בבחירות לרשות המחוקקת הפלסטינית בינואר 2006. כישלון שיחות אולמרט-אבו מאזן (ספטמבר 2006–דצמבר 2008) חיזק עוד יותר את התחושה, הן בקרב ההנהגה הפוליטית בישראל והן בקרב הציבור עצמו, שלא ניתן להגיע, לפחות לא בעת הזו, לסיום הסכסוך עם הפלסטינים. ואכן בנימין נתניהו חזר ואמר אין ספור פעמים כי "אין פרטנר פלסטיני לשלום" (בנימין, 2018).

הנסיגה החד-צדדית של ישראל מרצועת עזה והשתלטות חמאס על הרצועה (יוני 2007), תוך שהם יוצרים ישות פוליטית עצמאית בפועל הן מישראל והן מהרש"פ, לצד התפיסה שהלכה והתבססה בישראל כי "אין עם מי לדבר" – כל אלה יצרו "משוואה דמוגרפית" חדשה – המאזן המספרי של יהודים וערבים ממערב לירדן. ואולם בשונה מבעבר, עתה משוואה זו אינה כוללת עוד את רצועת עזה, שגם עקב מלחמת חרבות ברזל מעטים בלבד בצמרת המדינית-פוליטית, כמו גם בציבור הישראלי, תומכים בחידוש ההתיישבות היהודית ברצועת עזה (צ'כנובר, 2023).

המחקר 'פער המיליון: האוכלוסייה הערבית בגדה המערבית וברצועת עזה' (צימרמן ועמיתיו, 2006) משמש "רוח גבית מדעית" לתומכי סיפוח הגדה המערבית לישראל, כולה או חלקה. זאת מכיוון שמסקנתו העיקרית היא שמספר הפלסטינים הן בגדה המערבית והן ברצועת עזה נמוך בשיעור ניכר מזה המופיע בפרסומים הפלסטיניים הרשמיים. לטענת מחברי המחקר, האוכלוסייה הערבית מנתה 2.47 מיליון נפש בתחילת 2004: 1.4 מיליון בגדה המערבית ו-1.07 ברצועת עזה. נתונים אלו נמוכים במידה רבה מאומדני הלמ"ס הפלסטינית. לאור ממצאים אלו ברור שהחששות של ישראל מפני לחצים דמוגרפיים מהגדה המערבית ומרצועת עזה היו מוגזמים.

מאז פרסום המחקר מתנגדי פתרון שתי המדינות חוזרים ומצטטים אותו,²⁵ כיוון שהוא מאשש את היתכנות סיפוח הגדה המערבית לישראל, כולה או חלקה, מבלי לאבד את הרוב היהודי ממערב לירדן. כך למשל כתב אריה אלדד (2016): "כל מי שנשען על נתוני הלמ"ס

שלהם לבצע פיגועים כנגד ישראל (בוחבוט, 2023; זובידה, 2023). ואכן מאז 1967 ועד היום מתבסס ענף הבנייה למגורים בישראל על העסקת עובדים פלסטינים. על פי נתוני בנק ישראל, ב־2022 היה מספר העובדים הפלסטינים בישראל 177,300, מהם 95,900 רק בענף הבנייה – 28.5% מכלל עובדי הענף (בנק ישראל, 2023, לוחות ה'–נ'–3; ב'–נ'–35). אליהם יש להוסיף עוד כ־44 אלף שב"חים (שוהים בלי חוקיים) וכ־40 אלף פלסטינים שעבדו ביישובים הישראליים בגדה המערבית (אטקס ועדנאן, 2022). לפיכך, יותר ממחצית מכלל המועסקים ברש"פ מועסקים ישירות בישראל וביישובים הישראליים בגדה המערבית, אם בהיתר ואם לאו, או במנגנוני הרש"פ, שכאמור עיקר תקציבה נסמך על כספי הסילוקין שמעבירה ישראל.

גם המדינה עצמה העדיפה העסקת עובדים פלסטינים על פני עובדים זרים, משתי סיבות עיקריות: הראשונה – העובדים הפלסטינים אינם מתגוררים בישראל ולפיכך לא רק שאינם צורכים שירותים ציבוריים (בריאות, חינוך לילדיהם ועוד), הם גם לא מביאים לגידול נוסף בביקוש לדיוור במרכזי התעסוקה הגדולים. השנייה – המלצת גופי הביטחון שתעסוקה נרחבת של צעירים בישראל תפחית את המוטיבציה שלהם לבצע פיגועים כנגד ישראל.

ג. סחר חוץ. סחר החוץ של הרש"פ, הן היבוא והן היצוא, מתנהל כמעט כולו עם ישראל ונעשה בש"ח ולא במט"ח, כך שהרש"פ אינה מחויבת להחזיק יתרות מטבע חוץ. קודם לפרוץ משבר הקורונה הייתה ישראל היעד של כ־80% מכלל היצוא הפלסטיני – כשלושה מיליארד \$ בשנה (שוסטרמן, 2020). שיעור זה רק הלך וגדל מאז סיום המשבר ועמד ב־2021 על כ־90% (IMF, 2023; U.S. Department of State, 2022).

ד. אספקת מים. סך מקורות המים הטבעיים של הרש"פ מצומצם ביותר, כך שהיא אינה יכולה כמובן להסתמך רק על מים ממקורות עצמאיים שלה. ואולם בניגוד לכל שאר מדינות המזרח התיכון, לרש"פ (ללא רצועת עזה) אין יציאה לים, ולכן אינה יכולה להתפיל מים בכוחות עצמה והיא תלויה לחלוטין באספקת מים מישראל.²⁷ לאור גידול האוכלוסין המהיר ברש"פ, לצד משבר האקלים שאחת מתוצאותיו באגן המזרחי של הים התיכון היא ירידה מתמדת בכמות המשקעים, תלות זו בישראל רק תלך ותגבר. על פי נתוני רשות המים, ישראל סיפקה לרש"פ 76 מיליון מ"ק (מטר מעוקב) מים בשנת 2021.²⁸

פריון הילודה הגבוה של האוכלוסייה היהודית באזורים אלו,²⁵ בתוך עשור יגדל מספר האזרחים הישראליים באזורים אלו בעוד כ־170 אלף ויגיע לכ־700 אלף בסוף העשור הבא. אם התוכנית החדשה של מועצה אזורית שומרון 'מיליון תושבים בשומרון עד שנת 2050' (מועצה אזורית שומרון, ל"ת) תתממש אפילו חלקית, וככל שמחירי הדיוור בתוך הקו הירוק ובייחוד באזורי הביקוש במרכז הארץ ימשיכו להאמיר, כך יעלה הביקוש לדיוור בגדה המערבית ועימו כמובן מספר התושבים היהודים באזור זה.

במקביל לגידול המהיר של האוכלוסייה הישראלית בגדה המערבית ואופן פיזור פזורה בשטח (אריאלי, 2022) התחולל תהליך הדרגתי אך מהיר של השתלבות שתי הכלכלות, הישראלית והפלסטינית, תוך יצירת תלות הדדית גוברת ביניהן, שבאה לידי ביטוי מובהק ביותר בחמישה תחומים:

א. התלות העצומה של תקציב הרש"פ בכספי הסילוקין.

במסגרת פרוטוקול פריז (אפריל 1994) נקבע כי בין ישראל והרש"פ יתקיים איחוד מכסים כך שישראל תגבה עבור הרש"פ מיסים עקיפים, לרבות מסי יבוא, בלוי²⁶ ומע"מ, וכן תעביר לידי הרשות 75% מכלל המיסים הישירים שישראל תגבה מהעובדים הפלסטינים המועסקים בישראל (בניכוי עמלת גבייה). מאז הקמת הרש"פ ועד היום היוו כספי הסילוקין כשני שלישים לפחות מתקציבה. חלק הארי של השליש הנותר הוא תרומות שהיקפן הולך ומצטמצם – מיותר מ־20% מכלל התמ"ג הפלסטיני ב-2008 ל־10% ב־2013 ו־1.8% בלבד ב־2021 – כמיליארד \$ בלבד (IMF, 2023) – בעיקר בשל הצמצום החד בסיוע האמריקאי בתקופת ממשל טראמפ ובסיוע בינלאומי אחר (בוסה ועמיתיו, 2020). הכנסות הרש"פ מאגרות ומיסוי ישיר מקומי מהוות אך אחוזים בודדים מכלל הכנסות הרש"פ (מיכאל ומילשטיין, 2021).

ב. תלות הדדית בתחום התעסוקה.

האפשרות לייבא עובדים זרים לענף הבנייה, הקבלנים הישראליים מעדיפים להעסיק עובדים פלסטינים מכיוון שאין צורך לדאוג למגורים ולביטוח בריאות עבורם – שני מרכיבים המייקרים מאוד את עלות העסקתם של העובדים הזרים. גם המדינה עצמה העדיפה העסקת עובדים פלסטינים על פני עובדים זרים, משתי סיבות עיקריות: הראשונה – העובדים הפלסטינים אינם מתגוררים בישראל ולפיכך לא רק שאינם צורכים שירותים ציבוריים (בריאות, חינוך לילדיהם ועוד), הם גם לא מביאים לגידול נוסף בביקוש לדיוור במרכזי התעסוקה הגדולים. השנייה – המלצת גופי הביטחון שתעסוקה נרחבת של צעירים בישראל תפחית את המוטיבציה

והחינוך שכבר כיום, כפי שנראה להלן, מתקשים לספק שירותים ברמה המקובלת במדינות ה-OECD. מעבר לירידה החדה ברמת החיים של אזרחי ישראל הנוכחיים, אם הרש"פ תסופח לישראל, כולה או חלקה, גם המשטר במדינת ישראל ישתנה בהתאם. יורם פרי (2016, עמ' 114) טען בהקשר זה: "היהודים הישראלים לא יאפשרו לפלסטינים להיות שותפים שווים בניהול המדינה [...] כיוון ההתפתחות המתחייב במצב זה הוא שישראל תרד כמה שלבים בסולם הדמוקרטיה שלה". מנגד, גם הקמת מדינה פלסטינית עצמאית עם שליטה על גבולותיה טומנת בחובה איום על ישראל, לא רק בהיבט הביטחוני אלא גם בהיבט הדמוגרפי, במקרה של פתיחת גבולותיה בפני פליטים פלסטינים או אף לאזרחי המדינות הערביות הסמוכות שכלכלתן נמצאת במשבר עמוק ומתמשך – בעיקר לבנון וסוריה. סכנה זו אינה תאורטית בלבד. בספטמבר 2015, לקראת כינוסה של עצרת האו"ם, דרש אבו מאזן שלנוכח מלחמת האזרחים המתמשכת בסוריה פליטים פלסטינים מסוריה יוכלו להיכנס לתחומי "פלסטין", קרי לגדה המערבית (ערן 20, 2015). לאפשרות המועדפת על ישראל – החלת ריבונות רק על חלק מהשטח בהתאם לעסקת המאה של טראמפ (שר, 2020) – לא היה ולו שותף פלסטיני אחד, ואף ירדן דחתה אותה מכול וכול (יששכרוף ואיתאל, 2020). עם סיום ממשל טראמפ תוכנית זו הפכה ממילא לבלתי רלוונטית.

השפעת מדיניות "לגדול ככל האפשר" על רמת ואיכות החיים בישראל

לגידול האוכלוסין חסר התקדים של ישראל, כמו גם למבנה הגילים הצעיר, ³⁰ יש השלכות עצומות שחלקן בלתי הפיכות, בטווח הזמן הקצר והבינוני; להלן המרכזיות שבהן:

א. יחס מפרנסים/נתמכים נמוך. בחינת ההיסטוריה הדמוגרפית של המדינות המתועשות מעלה כי הזינוק הכלכלי המשמעותי ביותר שלהן התרחש בתקופת "המתנה הדמוגרפית" (Demographic gift) (Demographic Dividend), קרי בתקופה שבה 70% מהאוכלוסייה לפחות היו בגיל העבודה העיקרי (20–64), ושיעורי התעסוקה ³¹ הן של הגברים והן של הנשים היו גבוהים. הגם שתקופה זו היא זמנית בלבד ונמשכת שלושה-ארבעה עשורים בלבד (בהלימה למבנה הגילים), היא מאפשרת את חלון הזמן הדרוש ל"קפיצה כלכלית" (Economic takeoff) שתשרת את כלכלת המדינה בעתיד. זאת מכיוון שבחלון הזמן הזה לא רק שיחס המפרנסים/נתמכים נעשה אופטימי עם שיעור נמוך בלבד של אוכלוסייה מתחת ומעל גיל העבודה, אלא

ה. אספקת חשמל. לרש"פ אין תחנות כוח משלה לייצור חשמל בגדה המערבית. למעשה, חוץ ממעט מאוד חשמל המיוצר בלוחות סולאריים, כל החשמל של הרש"פ בגדה המערבית נסמך על ייצור ישראלי, הגם שהחלוקה הפנימית לצרכנים הפלסטינים נעשית על ידי חברת הולכת החשמל הפלסטינית (PETL).

את התלות הכלכלית המוחלטת של הרש"פ בישראל סיכם פרופ' אריה ארנון במילים הבאות: "קיומה של 'פלסטין' כיחידה כלכלית מאוחדת, עצמאית ונפרדת הוא פיקציה [...] 54 שנות השליטה הישראלית מחקו את הגבול בין ישראל לפלסטינים – לא רק את הגבול הפיזי אלא גם הכלכלי".

את התלות הכלכלית המוחלטת של הרש"פ בישראל סיכם פרופ' אריה ארנון במילים הבאות: "קיומה של 'פלסטין' כיחידה כלכלית מאוחדת, עצמאית ונפרדת הוא פיקציה [...] 54 שנות השליטה הישראלית מחקו את הגבול בין ישראל לפלסטינים – לא רק את הגבול הפיזי אלא גם הכלכלי" (גולדשטיין, 2021). היקף האוכלוסייה הישראלית בתחומי הגדה המערבית ואופן פיזורו בשטח מבקעת הירדן בצפון ועד לדרום הר חברון בדרום מחד גיסא, והתלות ההדדית בין שתי הכלכלות מאידך גיסא, מביאים לכך שההיתכנות להפרדה פיזית בין ישראל לפלסטינים בגדה המערבית הולכת ופוחתת.

מנגד, עד כה לפחות, כאשר ישראל סיפחה שטח לתחומה והחילה עליו את החוק הישראלי, תושביו שאינם יהודים זכו במעמד של תושבי קבע. כך היה במזרח ירושלים ב-1967 וכך גם ביחס לתושבי רמת הגולן הדרוזים לאחר חקיקת חוק רמת הגולן (דצמבר 1981). מעבר לסוגיות הביטחון הנגזרות מתנועה חופשית של האוכלוסייה הפלסטינית בתוככי ישראל, כפי שמתאפשר לכל תושב קבע, להפיכת השטח שממערב לירדן לישות מדינית אחת יש משמעויות מרחיקות לכת במגוון תחומים כלכליים, שזכו עד כה לתשומת לב מועטה בלבד. עוד קודם למשבר הקורונה שפגע קשות בכלכלת הרש"פ, התמ"ג לנפש ברש"פ היה שמינית מהתמ"ג לנפש בישראל (בוסה ועמיתיו, 2020). כיוון שתושבי הרש"פ (בגדה המערבית ללא מזרח ירושלים ורצועת עזה) מהווים כרבע מאזרחי מדינת ישראל, ²⁹ משמעות צירופן של שתי הכלכלות ליחידה אחת היא ירידה דרמטית בתמ"ג לנפש של אזרחי ישראל הנוכחיים. מעבר לכך, מתן מעמד של תושבי קבע לאוכלוסיית הרש"פ יגביר בצורה חדה את העומס על מערכת השירותים הציבוריים של ישראל, בראש ובראשונה על שירותי הרווחה, הבריאות

היעדר תשתית תחבורתית מתקדמת ושירותים ציבוריים נאותים (כהנא, 2022; רוזנר, 2023). לכך יש להוסיף את העובדה שצה"ל זקוק לשטחים נרחבים בנגב – בסיסים ושטחי אש עצומים, שאף הם מקשים על שינוע אוכלוסייה גדולה לנגב. התוצאה היא צפיפות הולכת וגוברת לכל אורך מישור החוף, המביאה לעלייה מתמדת בזיהום האוויר ובאלימות ומהווה את אחד הגורמים המרכזיים להידרדרות איכות החיים. די לבחון את המרחק בזמן לתוך ומתוך מרכזי התעסוקה המרכזיים, שרק הולך וגדל, על מנת להבין שהגודש הגובר לא רק מדרדר את איכות החיים אלא גם מעלה את יוקר המחיה – החל בבזבז זמן עבודה בנסיעות אל מקום העבודה וממנו והמשך בעלויות הנסיעה עצמה, שהולכות וגדלות בהתאמה להתארכות זמן הנסיעה, וזאת מבלי להביא בחשבון את עלות השמרטפות להורים עם ילדים קטנים ושלל עלויות נוספות הכרוכות בזמן ההגעה אל מקום העבודה ובחזרה.

ד. עלייה ביוקר המחיה, בייחוד ב"מוצרים" שלא ניתן לייבא, בראש ובראשונה קרקעות לבנייה. אומנם לעלייה הדרמטית במחירי הדיור בישראל מאז 2008 יש מגון רחב של גורמים – החל מהפחתת הריבית עד כדי 0.1% בלבד, שהוזילה את עלויות המימון, והמשך בשיווק איטי של קרקעות, בירוקרטיה מסורבלת בוועדות לתכנון ובנייה ועוד – אולם הגורם העיקרי לנסיקת מחירי הדיור הוא פער הולך וגדל בין ההיצע לביקוש, שגדל ב־2% בשנה עקב גידול האוכלוסין (ברזניס, 2021). לגידול האוכלוסין המהיר יש להוסיף את העלייה בשיעור הגירושין, שמביאים לגידול נוסף בביקוש לדיור. קרקע לבנייה למגורים, בניגוד למוצרי צריכה, לא ניתן לייבא. **ה. התקבעות תחולת עוני גבוהה.**³⁵ כיוון שבאופן טבעי ההסתברות לעוני עולה ככל שמשק הבית גדול יותר, המשמעות של שיעור גבוה של משפחות גדולות היא בהכרח תחולת עוני גבוהה. ביולי 2023, ילדים מסדר רביעי ומעלה היוו 14.4% מכלל הילדים בישראל (הביטוח הלאומי, 2023, לוח 6.3.1). מתוך כלל משקי הבית שקיבלו קצבת ילדים, 17.7% קיבלו קצבה בגין ארבעה ילדים ויותר ו־8.6% בגין חמישה ילדים ויותר (הביטוח הלאומי, 2023, לוח 6.2.1). כיוון שההסתברות לעוני עולה ביחס ישר לגודל משק הבית, ב־2019, עוד קודם לפרוץ משבר הקורונה, תחולת העוני בקרב משקי בית עם ארבעה ילדים ויותר עמדה על 45.2%, ואילו בקרב משפחות עם חמישה ילדים ויותר היא הגיעה לכדי 55.6% (אנדבלד ועמיתיה, 2021, עמ' 15, לוח 4). לאור נתונים אלו מובן מדוע תחולת העוני בקרב ילדים בישראל עמדה על 28.7% ב־2020 (אנדבלד ועמיתיה, 2021, עמ' 10, תרשים 2).

גם המדינה יכולה במהלכה להסיט משאבים משירותי חינוך (לצעירים), בריאות ורווחה (לקשישים וילדים) לתחומים מחוללי צמיחה – תשתיות פיזיות, מחקר מדעי ופיתוח טכנולוגי. הדוגמה המובהקת ביותר לתרומת מבנה גילים של המתנה הדמוגרפית לפיתוח כלכלי מהיר היא "הנמרים האסייתים" (The Asian Tigers)³² בשנות ה־60 וה־70 של המאה הקודמת (Madsen et al., 2010).

בישראל לעומת זאת, לאור פריון הילודה הגבוה, האוכלוסייה מתחת לגיל 20 גדלה נומינלית במהירות רבה.³³ בישראל קיימת גם בעיה ספציפית שאף היא מקשה על שיפור בהכנסה לנפש – שיעורי השתתפות נמוכים ביותר של גברים חרדים (56%) ונשים מוסלמיות (45%) בכוח העבודה³⁴ (הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 2022; למ"ס, 2022). ראוי גם לציין שלא רק ששיעור השתתפות הגברים החרדים בכוח העבודה נמוך במידה ניכרת משיעור התעסוקה של כלל הגברים בישראל, אלא גם שרבים מהם מועסקים בתוך הקהילה עצמה בהוראה בבתי הספר ובישיבות, וחלק ניכר מהם כלל אינם עובדים במשרה מלאה. גם בקרב הנשים המוסלמיות שיעורן של אלו העובדות במשרה מלאה נמוך במידה ניכרת מהממוצע של כלל הנשים בישראל (מלאך וכהנר, 2022; משרד העבודה, 2023).

שילוב מבנה גילים שבו חלק ניכר מהאוכלוסייה מתחת לגיל העבודה עם שיעורי השתתפות נמוכים בכוח העבודה של מגזרים ששיעור גידולם גבוה בהרבה משיעור הגידול הממוצע במדינה מביא לשיעור השתתפות כולל נמוך בכוח העבודה. ואכן בישראל חלקו של כוח העבודה מכלל האוכלוסייה נמוך ב־7%–8% מזה שבמרבית מדינות ה־OECD האחרות (n.d.c; n.d.b; World Bank).

ב. הידרדרות איכות השירותים הציבוריים לאור הגידול המהיר של הביקוש בעקבות גידול האוכלוסין המהיר. אחד הביטויים המובהקים להידרדרות ההולכת וגוברת באיכות השירותים הציבוריים בישראל הוא בתחום הבריאות: בסוף 2020 היה מספר מיטות בתי חולים לנפש בישראל נמוך ב־8% מזה שהיה עשור קודם לכן (הלל וחקלאי, 2021) – מהנמוכים ביותר בכלל מדינות ה־OECD (צ'רניחובסקי וכפיר, 2019). מכיוון שקצב גידול האוכלוסייה מהיר הרבה יותר מקצב התרחבות תשתיות הבריאות, החינוך, אכיפת החוק והרווחה, ההידרדרות באיכות וברמת החיים רק הולכת ומגוברת.

ג. צפיפות הולכת וגוברת, בפרט במישור החוף שבו מתרכזת מרבית האוכלוסייה. כל הניסיונות של ממשלות ישראל לבזר את האוכלוסייה, בעיקר לנגב ולגליל, תוך מתן הטבות כלכליות מפליגות ובכללן הנחות מס משמעותיות, זכו להצלחה מועטה בלבד בעיקר עקב

יבקשו באופן טבעי מחסה בישראל. לישראל, כמו לכל מדינה דמוקרטית אחרת, אין מענה לפליטים המגיעים לגבולותיה זולת מתן סיוע הומניטרי. במקרה של ישראל ובפרט כאשר מדובר בפליטים פלסטינים מרצועת עזה, מהגדה המערבית או מלבנון ומסוריה, הבעיה תהיה לא רק הומניטרית אלא, ואולי אף בעיקר, מדינית וביטחונית.

ב. הטווח הבינוני – החמרת רמות הזיהום. כבר כיום ישראל ממוקמת במקום ה-57 (מתוך 180 מדינות) המאוד לא-מחמיא במדד ה-EPI (Environmental Performance Index) – נמוך מכל מדינות ה-OECD האחרות כמעט (Wolf et al., 2022). גידול האוכלוסין המהיר יחייב בניית תחנות כוח ומתקני התפלת מים נוספים, שיגרמו בהכרח לעלייה נוספת בזיהום האוויר גם אם ייבנו ויתופעלו בהתאם לתקנים המחמירים ביותר. מכיוון שישראל מספקת מים לא רק לעצמה אלא גם לרשות הפלסטינית ולירדן, שאוכלוסייתן גדלה אף היא בקצב מהיר, כמות המים שישראל תצטרך להתפיל תגדל בשיעור עצום. בישראל קיימת בעיה ספציפית נוספת בכל האמור באיכות הסביבה – הסמיכות לרצועת עזה והגדה המערבית. באזורים אלו רמות זיהום האוויר בהכרח גבוהות ביותר והן יעלו עוד בעתיד, לא רק עקב גידול אוכלוסין מהיר אלא גם בשל אי-הקפדה על תקני איכות סביבה. לישראל אין יכולת לכפות תקני איכות סביבה באזורים אלו, שכן היא אינה שולטת בהם באופן פורמלי. החמרת זיהום האוויר באזורים אלו משפיעה כבר עכשיו, אולם היא תשפיע בעתיד עוד יותר גם על איכות האוויר בישראל, בוודאי באזורים הסמוכים לקווי התפר (אסייג, 2023).

ג. הטווח הארוך – תוצאות שינויי האקלים. תופעת ההתחממות הגלובלית משפיעה על ישראל בשלושה תחומים מרכזיים: ראשית, התרחבות תופעת המדבור, שהיא חמורה במיוחד בישראל בשל היותה סמי-ארידית (שחונה למחצה). התרחבות המדבור תפגע קשות בחקלאות הישראלית ואף תשפיע על כמות המשקעים – דבר שיאלץ את ישראל להתפיל מים בכמות גדולה הרבה יותר, לא רק עקב גידול האוכלוסין המהיר אלא גם בגלל כמות משקעים קטנה יותר. שנית, ההתחממות הגלובלית מביאה ותביא עוד יותר בעתיד לתדירות גבוהה של הצפות, בעיקר במישור החוף, שם גם מתרכזת מרבית האוכלוסייה. תדירות גבוהה של הצפות בישראל קיימת כבר כיום אולם על פי התחזיות היא תוחמר עוד בעתיד, לא רק עקב שינוי משטר הגשמים עקב ההתחממות הגלובלית אלא גם בגלל צפיפות אוכלוסין הולכת וגדלה, שמביאה לצמצום מתמיד בשטחים הפתוחים, הקולטים מי נגר, לצורך בנייה למגורים. כבר כיום מישור החוף הוא בעצם מרחב עירוני אחד הנמתח מאשקלון בדרום

כל עוד פריון הילודה לא יפחת וחלקם של ילדים החיים במשקי בית של שש נפשות ויותר יישאר כל כך גבוה, תחולת העוני בישראל בהכרח תישאר ברמה של יותר מ-20%, גם במקרה שקצבאות הילדים יגדלו משמעותית.

איומים דמוגרפיים חיצוניים

את האיומים הדמוגרפיים החיצוניים על ישראל, קרי איומים של ישראל אין שליטה ישירה עליהם, ניתן לחלק לשלושה תחומים מרכזיים בהתאם לטווחי הזמן השונים:

א. הטווח הקצר – הצפת פליטים. מאז סוף 2019 הכלכלה הלבנונית אינה מתפקדת כמעט, והדיווחים מלבנון בעת האחרונה מתארים כאוס מוחלט כמעט. במדד המדינות השבריריות מדורגת לבנון במקום ה-29³⁶, בסביבת מדינות כגון ונצואלה ועיראק (The Fund for Peace, 2022) – מדינות שכל אחת מהן כבר "ייצאה" פליטים רבים מאוד לשכנותיה. לפיכך, עקב ההידרדרות הפוליטית בלבנון, שפתרונה כלל אינו נראה באופק, לצד העובדה כי לבנון מארחת בעל כורחה 1.5 מיליון פליטים סורים המהווים יותר מרבע מכלל אוכלוסיית לבנון (Yasin, 2023), אין זה מן הנמנע כי במועד זה או אחר, לאחר אירוע מסוים, כגון הסלמה במלחמה הנוכחית בין ישראל לחזבאללה, או כתוצאה ממחסור חריף ומתמשך במוצרי יסוד, תתחיל זרימת פליטים לבנונים ליעד הבטוח הקרוב ביותר אליהם – ישראל.

סכנה דומה של גלישת פליטים לגבול ישראל קיימת גם מסוריה. הגם שמלחמת האזרחים שם הסתיימה זה מכבר, תהליך השיקום עדיין לא החל. לפיכך הפליטים הסורים במדינות השכנות, קרי בלבנון, בטורקיה ובירדן, ובוודאי אלו שנמלטו לאירופה, עדיין לא חזרו לסוריה.³⁷ הידרדרות נוספת במצבה של האוכלוסייה, בעיקר בדרום המדינה, טומנת בחובה אפשרות של גלישת פליטים לגבול הישראלי.

ואולם הסכנה הגדולה והמיידיית ביותר של הצפת פליטים טמונה ברצועת עזה, שאוכלוסייתה מונה כיום כ-2.2 מיליון נפש עם שיעור ריבוי טבעי של קרוב ל-3% בשנה (PCBS, 2022), קרי קצב של הכפלת האוכלוסייה כל פחות משלושה עשורים. בשל מלחמת חרבות ברזל למעשה כמעט כל תושבי רצועת עזה הפכו לפליטים. עוד עולה מהמלחמה כי מצרים מסרבת, בכל תנאי, לפתוח את גבולה עם רצועת עזה על מנת לאפשר לפליטים פלסטינים שנמלטו מבתייהם למצוא מחסה בשטחה. האם כלכלת רצועת עזה, גם בתנאים אופטימליים, תוכל לתמוך באוכלוסייה כל כך גדולה? ספק גדול. לפיכך במצב של אסון הומניטרי, שככל שהמלחמה מתארכת רק הולך ומתקרב, פליטים מרצועת עזה

המיוחד בישראל הוא שגם בלא תמריצים כלכליים משמעותיים, שיעור הפריון של מעמד הביניים כפול כמעט מהמקובל במדינות ה-OECD.

מה יהיו תוצאות התהליך המתמשך של התמזגות ישראל והגדה המערבית? מה תהיה השפעתו של תהליך זה על רמת החיים של אוכלוסיית מדינת ישראל? כמה משאבים יידרשו מכוחות הביטחון כדי להגן על האוכלוסייה הישראלית ההולכת וגדלה בגדה המערבית, וכיצד תבוצע הגנה זו? מתי ובאילו תנאים יהפוך גידול האוכלוסין המהיר בישראל לנטל כבד ממשל? ימים יגידו.

פרופ' און וינקלר הוא ראש החוג ללימודי המזרח התיכון והאסלאם באוניברסיטת חיפה. תחומי המחקר העיקריים שלו הם היסטוריה דמוגרפית וכלכלית של המזרח התיכון המודרני. בין פרסומיו האחרונים: **מאחורי המספרים: דמוגרפיה פוליטית בישראל** (למדא, 2022); שני קבצים בשיתוף פרופ' אלי פודה, **הגל השלישי: מחאה ומהפכה במזרח התיכון**, (כרמל, 2017); **ובין יציבות למהפכה: עשור לאביב הערבי** (כרמל, 2021). owinkler@univ.haifa.ac.il

מקורות

אבוסריחאן, נ' ואנסון, י' (2021). ירידת הפריון בחברה הבדואית בנגב במאה ה-21. **ביטחון סוציאלי**, 114, 25-59. <http://tinyurl.com/3t2dnzjr>

אבן, ש' (2021). הדמוגרפיה של ישראל בפתח עשור חדש: משמעויות לאומיות. **עדכן אסטרטגי**, 24(3), 28-41. <http://tinyurl.com/2rrpkayy>

אוני, א' (2020, 18 ביוני). אירופה נכנעה? ארדואן יקבל עוד חצי מיליארד אירו למניעת מעבר פליטים. **גלובס**. <http://tinyurl.com/2ph54mhy>

אופיר, מ' ואליאב, ת' (2005). **קצבות הילדים בישראל: מבט היסטורי וראייה בינלאומית**. המוסד לביטוח לאומי. <http://tinyurl.com/4fhsws23>

אטקס, ח' ועדנאן, ו' (2022, 8 במאי). **שב"ח בישראל - האם המדיניות הישראלית נגד מגפת הקורונה תרמה לגידול בתעסוקתם?** מבט על, גיליון 1596, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <http://tinyurl.com/4ch4dkc8>

אלדד, א' (2016, 8 באוקטובר). שקר הדמוגרפיה הגדול: רוב יהודי הוא תופעה חדשה, שלא עומדת להעלם. **מעריב**. <http://tinyurl.com/58s4hex4>

אנדבלד, מ', כראדי, ל', פינס, ר' וקסיר, נ' (2021). **ממדי העוני והאי-שוויון בהכנסות - 2020**. הביטוח הלאומי. <http://tinyurl.com/24sbf9d9>

אנדבלד, מ', כראדי, ל', פינס, ר' וקסיר, נ' (2023). **דוח ממדי העוני והאי-שוויון בהכנסות - 2021**. הביטוח הלאומי. <http://tinyurl.com/252zkcap>

אסייג, ת' (2023, 15 ביולי). **"זה פיגוע כימי: אי אפשר לנשום": עשן המשרפות של הפלסטינים פוגע בישראל**. Ynet. <http://tinyurl.com/muztrajz>

ועד נהריה בצפון. שלישית, מיקומה של ישראל בתפר שבין אסיה לאפריקה עשוי לחשוף אותה לא רק לפליטים מדיניים מהאזורים הסמוכים אלא גם לפליטי אקלים מאפריקה. ישראל, ראוי לזכור, כבר מארחת עשרות אלפי פליטים שנמלטו אליה ממדינות כושלות באפריקה (מיכאל ועמיתיו, 2021).

מה הלאה?

למרות שתוצאות גידול האוכלוסין המהיר בישראל ניכרות בכל תחום - החל מנסיקת מחירי הדיור ועד הידרדרות במדדי איכות הסביבה, צפיפות גוואה בכבישים, אלימות והעלייה המתמדת ביוקר המחיה - נושא פריון הילודה הרצוי לישראל נותר בבחינת "נוכח נפקד" בשיח הציבורי והמקצועי, ולפיכך גם בשיח הפוליטי. המיוחד בישראל הוא שגם בלא תמריצים כלכליים משמעותיים, שיעור הפריון של מעמד הביניים כפול כמעט מהמקובל במדינות ה-OECD. הגורם לכך הוא ניצחונם של "האתוס הדמוגרפי" הציוני. ואולם בדמוגרפיה, בניגוד לכלכלה, השינויים איטיים ונמשכים עשורים רבים. על כן ישראל הצפופה כבר כיום תהפוך לצפופה עוד יותר בעתיד, עם כל המשתמע מכך באשר לאיכות החיים ולרמת החיים, גם אם שיעורי הפריון הנוכחי ירוסנו - תולדת "המומנטום הדמוגרפי".

הגם ששינוי המדיניות הדמוגרפית, הן בתחום פריון הילודה הרצוי והן בתחום קליטת העלייה, הוא החלטה פנימית ישראלית, שנינו זה מחייב הסכמה לאומית רחבה. נכון לעת כתיבת דברים אלו בראשית 2024, לא נראה שהגעה להסכמה רחבה בתחום רגיש כל כך היא מעשית בשל הפער הגדול בסוגיה זו, כמו גם בתחומים רבים אחרים, בין המגזרים השונים בחברה היהודית.

נוסף על "הסכנה הדמוגרפית מבית" בדמות גידול האוכלוסין המהיר, בניגוד לתפיסה המקובלת כי ישראל שולטת על עתיד הגדה המערבית, נדמה כי הגלגל התהפך זה מכבר ופתרון שתי המדינות רק הולך ומתרחק ככל שהיקף האוכלוסייה הישראלית בגדה המערבית הולך וגדל. החמור מכול בתחום זה הוא שמניעת היווצרותה של מדינה אחת ממערב לירדן אינה יכולה להיעשות באופן חד-צדדי על ידי ישראל, אלא היא מחייבת הגעה להסדר עם הרשות הפלסטינית, בין הנוכחית ובין זו שתקום, אם תקום, לאחר שוך מלחמת חרבות ברזל. לעת עתה נדמה שאין חולק על כך שהרש"פ במצבה ובמתכונתה הנוכחית אינה מסוגלת לקבל כל החלטה, שלא לדבר על ביצועה, בסוגיית היסוד של הגעה להסדר עם ישראל, בין רק ביחס לגדה המערבית ובין גם ביחס לרצועת עזה ביום שאחרי המלחמה.

טרכטנברג, מ', אלטרמן, ר', בן דוד, ד', פרי, ד', בכור, ש', לב עמי, ש', האן, א', כץ, ד', ואלק, ד' (2018). **עתיד צפוף – ישראל 2050: השלכות שיעורי הצפיפות העתידיים על פניה של מדינת ישראל ב-2050 בתחומי כלכלה, דיור, חינוך, שטחים פתוחים, תחבורה, בריאות, חברה ומים**. צפוף – הפורום לאוכלוסיה, סביבה וחברה. <http://tinyurl.com/2c6s37tz>

יששכרופ, א', איתילי י' ורזנברג, י' (2020, 28 בינואר). **אבו מאזן: "עסקת המאה – מזימה שלא תעבור"; ירדן הזהירה מצעדים חד-צדדיים**. וואלה! <http://tinyurl.com/dhbm8m3u>

כהנא, א' (2022, 28 באפריל). הגענו לקצה; ללא שינוי כיוון חד, אנחנו עלולים לרדת לפחות מ-10% יהודים בגליל. **ישראל היום**. <http://tinyurl.com/2ax6rs8x>

כלכליסט (2015, 5 בספטמבר). מרקל: "הכלכלה שלנו בריאה, אין מגבלה למספר הפליטים שנוכל לקבל". <http://tinyurl.com/yefv8m5e>

למ"ס (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה) (1994). **שנתון סטטיסטי לישראל 1994 – מספר 45**. <http://tinyurl.com/566htw72>

למ"ס (2001). **שנתון סטטיסטי לישראל 2001 – מספר 52**. <http://tinyurl.com/mr2aa7de>

למ"ס (2016, 5 באפריל). **נתונים נבחרים על עולי בריה"מ (לשעבר) לרגל 25 שנה לגל העלייה**. הודעה לתקשורת. <http://tinyurl.com/4yjd9d9h>

למ"ס (2020, 16 בנובמבר). **פריין של שנים יהודיות ואחרות בישראל, לפי מידת הדתיות שלהן, 1979–2019**. נכתב על-ידי לחיל, א'. <http://tinyurl.com/68dvcyrk>

למ"ס (2021, א'). **שנתון סטטיסטי לישראל 2021 – מספר 72**. <http://tinyurl.com/mwcbwt42>

למ"ס (2021, 21 בדצמבר). **האוכלוסייה הנוצרית בישראל – נתונים לרגל חג המולד 2021**. הודעה לתקשורת. <http://tinyurl.com/yfyfpa>

למ"ס (2022, א'). **שנתון סטטיסטי לישראל 2022 – מספר 73**. <http://tinyurl.com/5hy63px4>

למ"ס (2022, 6 ביולי). **האוכלוסייה המוסלמית בישראל – נתונים לרגל חג הקורבן 2022**. הודעה לתקשורת. <http://tinyurl.com/mrbj74jm>

למ"ס (2023, 27 באוגוסט). **העלייה לישראל 2022**. הודעה לתקשורת. <http://tinyurl.com/2bn5mawd>

למ"ס (2023, ב). **שיעור פריין כולל לפי דת האם, 1949–2022**. <http://tinyurl.com/5aarjkyt>

למ"ס (2023, ג). **אוכלוסייה ביישובים. לוח 2.9: לידות חי ושיעור פריין כולל, ביישובים שבהם 10,000 ויותר, 2022**. <http://tinyurl.com/3t6czbce>

למ"ס (2023, ד). **שנתון סטטיסטי לישראל 2023 – מספר 74**. <http://tinyurl.com/yd9ur8mb>

מאקרו, המרכז לכלכלה מדינית (2016, 30 באוקטובר). **מעקב התנחלויות: שוק הדיור הישראלי בגדה המערבית בהשוואה לחלקי המדינה האחרים**. <http://tinyurl.com/2s49s8nj>

מועצה אזורית שומרון (ל"ת). **מועצה אזורית שומרון מציגה: תכנית למיליון תושבים בשומרון עד שנת 2050**. <http://tinyurl.com/mupvmvmt>

מועצת יש"ע (2022, 6 במרץ). **דו"ח נתוני אוכלוסייה ביהודה שומרון ובקעת הירדן – נכון לינואר 2022**. <http://tinyurl.com/muvx67ts>

מיכאל, ק', טל, א', לינדנשטראוס, ג', בוקצ'ין פלס, ש', חנין, ד' ווייס, ו' (עורכים) (2021). **סביבה, אקלים וביטחון לאומי: חזית חדשה לישראל**, מזכר 209. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <http://tinyurl.com/arn7yscc>

מיכאל, ק' ומילשטיין, מ' (2021). החלום ושברו והמדינה שאיננה: הכישלון הפלסטיני במימוש יעד הריבונות והעצמאות. בתוך א'

אריאלי, ש' (2022). **נאחזים בשטח או מאחזים עיניים? השפעת היישובים היהודיים באזור יהודה ושומרון (ההתנחלויות) על היתכנות פתרון שתי המדינות**. טיקטקתי – הוצאה דיגיטלית לאור. <http://tinyurl.com/2e99pm5b>

ארלוזורוב, מ' (2023, 15 באוגוסט). לא רק תלושי מזון: גם ההנחות בארגון תפורות לחרדים. **TheMarker**. <http://tinyurl.com/2bxh2rjr>

ארץ, ע' (2023, 2 באוגוסט). זינוק משמעותי בתעסוקת גברים חרדים ונשים ערביות. **גלובס**. <http://tinyurl.com/327yekma>

בוחבוט, א' (2023, 4 בספטמבר). **מערכת הביטחון שוקלת להעניק היתרי עבודה בישראל לאלפי צעירים פלסטינים**. וואלה! <http://tinyurl.com/y2k5j3y2>

בוסה, י', האנאדסטיני, ר', נתנזון, ר', פאש, פ' וויס, י' (2020, 27 ביולי). **ההשלכות הכלכליות הבינלאומיות והפנימיות לישראל כתוצאה מסיפוח אפשרי בגדה המערבית**. IEPN. <http://tinyurl.com/pknmkkst>

בנימין, י' (2018). **ניסיון ממשלת נתניהו לנתק את יחסי ישראל-ערב מתהליך השלום הישראלי-פלסטיני**. מכון מיתווים. <http://tinyurl.com/ru46smft>

בנק ישראל (2023, 23 במרץ). **נספחים סטטיסטיים ונתונים משלימים לדוח בנק ישראל 2022**. <http://tinyurl.com/yw6cy3p5>

ברזניס, א' (2021, 10 בנובמבר). הסיבה המהותית לעליית מחירי הדיור היא פיצוץ האוכלוסין. **גלובס**. <http://tinyurl.com/2hxn2pm4>

גביזון, ר' (2009). **שישים שנה לחוק השבות: היסטוריה, אידאולוגיה, הצדקה**. מרכז מציל"ה. <http://tinyurl.com/3jv9t57h>

גולדשטיין, ת' (2021, 28 בנובמבר). **כלכלה אחת לשני עמים**. זמן ישראל. <http://tinyurl.com/2fwye5t8>

גרין, ש' (2023, 22 במאי). בעקבות העלאות הריבית: החזר המשכנתא החודשי התייקר ב-1,150 שקל במומוצע בתוך שנה. **כלכליסט**. <http://tinyurl.com/58dbwmv2>

דורון, א' (2005). שחיקתה של מדינת הרווחה בישראל בשנים 2003–2005: המקרה של קצבאות הילדים. **עבודה, חברה ומשפט, יא**, 95–120.

דלה-פרגולה, ס' (2007). **דמוגרפיה: הפולמוס נמשך**. תכלת, 27, 21–7. <http://tinyurl.com/vfmyeff6>

הביטוח הלאומי (ל"ת). **חישוב סכום קצבת ילדים**. <http://tinyurl.com/38a2v7dr>

הביטוח הלאומי (2023). **ירחון סטטיסטי**. ילדים. <http://tinyurl.com/44bmh2bj>

הכנסת, מרכז המחקר והמידע (2022, 13 ביוני). **תעסוקת חרדים – מבט על** [נכתב על ידי מ' פלגבאי]. <http://tinyurl.com/ch8mvup5>

הכנסת – מרכז המחקר והמידע (2022, 4 באוגוסט). **עולים מברית המועצות לשעבר שאינם מוכרים כיהודים והיקף גירום בישראל** [נכתב על ידי א' אליהו]. <http://tinyurl.com/mssb9b5c>

הלל, ס' וחקלאי, צ' (2021). **מיטות אשפוז ועמדות ברישוי**. משרד הבריאות, אגף המידע. <http://tinyurl.com/33u64cza>

הסוכנות היהודית (2023, 15 בספטמבר). **ערב ראש השנה תשפ"ד: כ-15 מיליון יהודים בעולם, מתוכם 7.2 מיליון חיים בישראל**. <http://tinyurl.com/5arwm9yz>

וינקלר, א' (2022). **מאחורי המספרים: דמוגרפיה פוליטית בישראל**. למדא עיון.

ורטמן, א' (2021). המאבק נגד איום המדינה הדו-לאומית: הסכמי אוסלו 1993–1995 בראי תאוריית הביטחון (ביטחוניזציה). **עדכן אסטרטגי**, 24(4), 18–30. <http://tinyurl.com/3hucrfk6>

זובידה, ח' (2023, 28 באוגוסט). **עזרו לעסקים ישראלים ותנו לפלסטינים לעבוד פה**. Ynet. <http://tinyurl.com/yxsuej7c>

טל, א' (2016). **והארץ מלאה: התמודדות עם פיצוץ אוכלוסין בישראל**. הקיבוץ המאוחד.

ששון, י' (2022, 17 באוגוסט). מיהו יהודי? המדינה מנסה להשיב שתי תשובות שונות לשאלה דרמטית אחת. **הארץ**.

<http://tinyurl.com/2mx5yyd2>

Eurostat (2023). *Population Structure and Ageing*. <http://tinyurl.com/yjadj2mp>

IMF – International Monetary Fund (2023, September 13). *West Bank and Gaza – Selected issues*. <http://tinyurl.com/yc8e56yf>

Laitin, D. (1995). National revivals and violence. *European Journal of Sociology*, 36(1), 3-43. <http://www.jstor.org/stable/23999432>

Lee, S.M., Alvarez, G. & Palen, J.J. (1991). Fertility decline and pronatalist policy in Singapore. *International Family Planning Perspectives*, 17(2), 65-69, 73. <https://doi.org/10.2307/2133557>

Madsen, E.L., Daumerie, B. and Hardee, K. (2010). The effects of age structure on development: Policy and issue brief. *Population Action International*. <http://tinyurl.com/4t3kkj4h>

Nowrasteh, A. (2015, November 19). *Who are the Syrian refugees?* CATO Institute. <http://tinyurl.com/39f9wsvd>

PCBS (Palestinian Central Bureau of Statistics) (2022). *Estimated population in Palestine mid-year by governorate, 1997-2021*. <https://tinyurl.com/2rn7wrwz>

Rosenberg-Friedman, L. (2015). David Ben-Gurion and the 'demographic threat': His dualistic approach to natalism, 1936-1963. *Middle Eastern Studies*, 51(5), 742-766. DOI:10.1080/00263206.2014.979803

Shubert, A. & Schmidt, N. (2019, January 26). *Germany rolls up refugee welcome mat to face off right-wing threat*. CNN. <http://tinyurl.com/cnd5hkua>

Slobodchikoff, M.O. & Davis, G.D. (2021). The Demographic Threat. In M.O. Slobodchikoff, G.D. Davis & B. Stewart (Eds.), *The challenge to Nato: Global security and the Atlantic Alliance* (pp. 226-260). University of Nebraska Press.

The Fund for Peace (2022). *Fragile states index-2022*. <https://fragilestatesindex.org>

UNHCR – The UN Refugee Agency (2023, March 14). *Syria Refugee Crisis Explained*. <http://tinyurl.com/2p9v4spu>

U.S. Department of State (2022). *2022 Investment Climate Statements: West Bank and Gaza*. <http://tinyurl.com/7vsmre9t>

Walker, S., & Garamvolgyi, F. (2022, July 24). Viktor Orbán sparks outrage with attack on 'race mixing' in Europe. *The Guardian*. <http://tinyurl.com/7kmk6ekt>

Winckler, O. (2008). The failure of pronatalism of the developed states 'with cultural-ethnic hegemony': The Israeli lesson. *Population, Place and Space*, 14(2), 119-134. <https://doi.org/10.1002/psp.476>

Winckler, O. (2017). *Arab Political Demography*, third edition: Sussex Academic Press.

Wolf, M.J., Emerson, J.W., Esty, D.C., de Sherbonin, A., Wendling, Z.A., et al. (2022). *Environmental performance index 2022*. Yale Center for Environmental Law & Policy. <http://tinyurl.com/54z4a8et>

פודה וא' וינקלר (עורכים). **בין יציבות למהפכה: עשור לאביב הערבי** (עמ' 362-386). כרמל.

מלאך, ג' וכהנר, ל' (2022). **שנתון החברה החרדית בישראל 2022**. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <http://tinyurl.com/4mjnb3wp>

מלניצקי, ג' (2019, 15 בנובמבר). מי לא רוצה בית גדול עם גינה במיליון שקל? הלהיט החדש של הצעירים. **TheMarker**. <http://tinyurl.com/yxahtxjn>

משרד החינוך, אגף בכיר מוסדות תורניים (2023). **סייע ללומדי תורה**. <http://tinyurl.com/582yc8nn>

משרד העבודה, אגף בכיר אסטרטגיה ותכנון מדיניות (2023). **זרקור: על עליית שיעור התעסוקה של גברים חרדים ב-2023**. <http://tinyurl.com/2s36v2xm>

נחשוני, ק' (2019, 23 בדצמבר). **חשיפה: 86% מהעולים לישראל אינם יהודים**. Ynet. <http://tinyurl.com/yckfed29>

סופר, א' וגמבש, י' (2007). **תעתועי פער המיליון: תגובה ל"פער המיליון: האוכלוסייה הערבית בגדה המערבית וברצועת עזה"**. אוניברסיטת חיפה, קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה.

ערוץ 20 (2015, 6 בספטמבר). **לקראת עצרת האו"ם: אבו מאזן ידרוש מישראל לקלוט פליטים פלסטינים מסוריה**. Ynet. <http://tinyurl.com/39na5d2v>

פרי, י' (2016). התפשטות טריטוריאלית והתפרקות חברתית. בתוך ש' חסון, ע' קוטוק, ד' דרקומן וד' רוטר (עורכים). **ישראל 2048: חשיבה אסטרטגית לתכנון ופיתוח מרחבי** (עמ' 109-117). האוניברסיטה העברית בירושלים, מרכז שאשא למחקרים אסטרטגיים. <http://tinyurl.com/y2m8nc6e>

צימרמן, ב', זיד, ר' ווייז, מ' (2006). **פער המיליון: האוכלוסייה הערבית בגדה המערבית וברצועת עזה**, מרכז בס"א, אוניברסיטת בר-אילן. <http://tinyurl.com/5cxxxzu7w>

צ'כנובר, י' (2023, 12 בנובמבר). **בחזרה להתיישבות יהודית בגוש קטיף? נתניהו כבר הבהיר: "לא יעד יראלי"**. Ynet. <http://tinyurl.com/yc49d9aw>

צ'רניחובסקי, ד' וכפיר, ר' (2019). מערכת האשפוז הכללי בישראל: תמונת מצב. בתוך א' וייס (עורך). **דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2019** (עמ' 341-375). מרכז טאוב. <http://tinyurl.com/y53a8mnv>

קונסטנטינוב, ו' (2022). **עולי בריה"מ לשעבר ובחירות בישראל: ניתוח סטטיסטי עבור 30 שנים (1992-2021) – גרסה מעודכנת**. מכון ברוקדייל.

קימרינג, ב' ומגדל י"ש (1999). **פלסטינים: עם בהיווצרותו**. כתר. קליימן, ש' (2020, 1 במרץ). מיליוני פליטים ותמונת ניצחון: מה עומד מאחורי ההסלמה באידליב? **ישראל היום**. <http://tinyurl.com/27nxutytr>

רובין, ב' (2022, 4 באוגוסט). הוגשה תלונה נגד מנכ"ל רשות האוכלוסין וההגירה: "חריגה מסמכות". **סרוגים**. <http://tinyurl.com/ywnbuy9c>

רוזנברג-פרידמן, ל' (2023). **ציונות מבטן ומלידה: הילודה ביישוב ובמדינת ישראל בראשיתה: מניעתה ועידודה, 1960-1918**. מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות.

רוזנר, ש' (2023, 12 ביוני). **ייהוד הגליל: הדמוגרפיה ברורה, על כל השאר יש ויכוח**. כאן 11. <http://tinyurl.com/yth8yd73>

שביט, א' (2022). גרמניה האחרת: משבר הפליטים ואנגלה מרקל. **טבור**, גיליון 11: אנגלה מרקל. האוניברסיטה העברית בירושלים. <https://tabur.huji.ac.il>

שוסטרמן, נ' (2020, 19 במאי). **הרשות הפלסטינית – האתגר הכלכלי בעקבות משבר הקורונה**. מבט על, גיליון 1320, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <http://tinyurl.com/mwwk64uh>

שר, ג' (2020, 2 בפברואר). **תכנית המאה של טראמפ: מבט השוואתי**. מבט על, גיליון 1255, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <http://tinyurl.com/mtjecs34>

- 10 בשנים 1990–2001 עליו לישראל בסך הכול 1.09 מיליון עולים (למ"ס, 2016, תרשים 1).
- 11 שיעור הפרייון הכולל של המוסלמים בישראל פחת משיא של 9.87 ילדים לאישה ב-1965 ל-2.91 ב-2022 (למ"ס, 2023).
- 12 התמ"ג לנפש בישראל בשנים 2001–2003 הצטמק ב-6.1% – יותר מאשר בכל תקופה אחרת בתולדות מדינת ישראל, ובכלל זה ב-2020 – שנת הקורונה (למ"ס, 2022, לוח 11.2).
- 13 על הירידה החדה בפרייון הילודה של האוכלוסייה הבדואית בנגב ראו אבריסריחאן ואנסון, 2021.
- 14 מכלל 179,500 נוצרים אזרחי ישראל בסוף 2020, 76.7% היו נוצרים-ערבים וכמעט כל השאר היו נוצרים (וצאצאיהם) שעלו לישראל מתוקף התיקון לחוק השבות (למ"ס, 2021).
- 15 הכנסה בעין (הטבה בעין) היא הכנסה שאינה כסף אולם שווה כסף, למשל הנחה בארנונה, הנחה בתעריפי החשמל והמים, הנחה בתחבורה ציבורית או אף נקודות זיכוי במס בגין ילדים.
- 16 שיעור הפרייון של הנשים החרדיות בישראל ירד משיא של 7.36 בממוצע בשנים 2003–2005 ל-6.56 בממוצע בשנים 2017–2019 (למ"ס, 2020, לוח 3; למ"ס, 2023).
- 17 שיעור הפרייון הכולל של הנשים היהודיות הלא-דתיות עלה מעט, מ-1.93 בממוצע בשנים 2003–2005 ל-2.08 בממוצע בשנים 2017–2019. הגורם המרכזי לגידול זה הוא הגידול בפרייון הילודה בקרב הדור השני של העולות מברית המועצות לשעבר ושל אלו שעלו בגיל צעיר והתחנכו בישראל, זאת בהשוואה לדור הקודם. נשים אלו ברובן התחתנו עם ילידי הארץ ואימצו דפוסי פרייון של היהודיות הלא-דתיות בישראל (למ"ס, 2020, לוח 7. ראו גם וינקלר, 2022).
- 18 בדצמבר 2023 עמדה ריבית בנק ישראל על 4.75% וריבית הפריים עמדה על 6.25%. זאת לאחר עשר העלאות ריבית רצופות החל מאפריל 2022. העלאת הריבית באופן חד כל כך העלתה את ההחזר החודשי על משכנתה ממוצעת ב-1,150 ש"ח (גרין, 2023).
- 19 על חוק השבות והתיקון של 1970 המאפשר עלייה לישראל גם של "דור שלישי" ראו גביוון, 2009.
- 20 יוליה מלינובסקי ואלינה ברדץ'-יאלוב.
- 21 לממצאי מחקר זה, ראוי לציין, קמו מתנגדים רבים שהבולטים שבהם הם ארנון סופר (סופר וגמבש, 2007) וסרג'ו דלה-פרגולה (2007).
- 22 בהצגת הרכבה הדתי של האוכלוסייה בישראל מופיעים ה"אחרים" כקטגוריה נפרדת (למ"ס, 2023, לוח 2.2), ואילו בהצגת האוכלוסייה "לפי קבוצת אוכלוסייה" (למ"ס, 2023, לוח 2.3) החלוקה היא לפי "יהודים ואחרים" ו"ערבים". ראו גם ששון, 2022.
- 23 כשני שלישים מהעולים הצביעו בבחירות קודמות עבור מפלגת עולים (ישראל בעלייה ולאחר מכן ישראל ביתנו). השליש הנותר הצביע ברובו הגדול למפלגות הימין (הליכוד, כולנו ותקווה חדשה), ורק מעטים הצביעו למפלגות השמאל (קונסטנטינוב, 2022).
- 24 בערב ראש השנה תשפ"ד (ספטמבר 2023), מכלל 8.5 מיליון יהודים מחוץ למדינת ישראל יותר מ-7.7 מיליון חיו במדינות ה-OECD (הסוכנות היהודית, 2023).
- 25 ב-2022 היה שיעור הפרייון הכולל של האוכלוסייה ביישובים הישראליים באזור יהודה ושומרון 4.59 – כ-50% יותר מהממוצע של כלל היהודיות בישראל (למ"ס, 2023, לוח 2.42).
- 26 מס הבלו הוא מס בסכום קבוע המשולם עבור כל יחידה מהמוצר שעליו הוא מושת, למשל על בנזין וסולר במקרה הישראלי.
- 27 האפשרות השנייה לאספקת מים לרש"פ היא מירדן, אולם לנוכח מצוקת המים החמורה בירדן אפשרות זו היא בלתי ריאלי, וירדן עצמה נסמכת על אספקת מים מישראל.
- 28 נתון שמסר אתיו קוברסקי מרשות המים בדין בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת ב-30 במאי 2022. <http://tinyurl.com/mr3t5s5y>
- World Bank (n.d.a). Fertility rate, total (births per woman). <http://tinyurl.com/bj45rxdn>
- World Bank (n.d.b). World Bank Data, Labor force. <http://tinyurl.com/njndrv47>
- World Bank (n.d.c). Population Estimates and Projections. <http://tinyurl.com/5n8wtcpw>
- Yasin, I. (2023, October 3). The Syrian refugee crisis in Lebanon: Between political incitement and international law. Arab Center Washington DC. <http://tinyurl.com/2vd4jt6f>

הערות

- 1 שיעור התחלופה הבינ-דורית (Replacement-level fertility rate) הוא שיעור פרייון כולל המספיק כדי שבת אחת תחליף אם אחת. במדינות המתועשות, שבהן שיעור התמותה הסגולי (לפי גיל) נמוך, שיעור זה הוא 2.1 ילדים לאישה.
- 2 "המומנטום הדמוגרפי" (Demographic momentum) הוא השפעת מבנה הגילים הנוכחי של האוכלוסייה על קצב גידולה בעתיד.
- 3 ב-2021 היו 21% מכלל אוכלוסיית האיחוד האירופי מעל גיל 65, והגיל החציוני היה 41.1. גיל זה צפוי לעלות עד קרוב ל-50 בדור הבא (Eurostat, 2023).
- 4 בהכללה ניתן לומר שעד ועידת רבאט (אוקטובר 1974) הפלסטינים התנגדו לכל אפשרות של חלוקת השטח שממערב לירדן לשתי יחידות מדיניות נפרדות, ואילו לאחר מלחמת יוני 1967 ישראל היא זו שהתנגדה ועודנה מתנגדת לסוג כזה של פתרון לסכסוך הציוני-פלסטיני.
- 5 ראו למשל את הדיון הסוער שהתנהל בכנסת ב-30 בדצמבר 2003 בנושא "איבוד הרוב היהודי בין הירדן לים". אתר הכנסת: <http://tinyurl.com/3p2subck> ב-25 באוקטובר 2004, במהלך הדיון על ההתנתקות מרצועת עזה, אמר ראש הממשלה דאז אריאל שרון: "אין אנו רוצים לשלוט לתמיד על מיליוני פלסטינים המכפילים את מספרם מדי דור. ישראל, הרוצה להיות מדינה דמוקרטית למופת, לא תוכל לשאת לאורך ימים מציאות כזאת". <http://tinyurl.com/jkrbdwre> (ראו גם: אבן, 2021).
- 6 "מדיניות דמוגרפית" (Demographic policy) היא מדיניות הממשלה בשלושה תחומים: מדיניות פרייון הילודה (Natalist policy); מדיניות פיזור האוכלוסין בשטח המדינה עצמה או בתחומים הנתונים לשליטתה, במקרה הישראלי הקמת יישובים ישראליים בשטחי הגדה המערבית שאינם נכללים בשטח מדינת ישראל (Population dispersion policy); והגירה אל המדינה (Immigration policy), במקרה הישראלי חוק השבות (1950) והתיקון לחוק (1970), וחוק האזרחות (1952).
- 7 בסך הכול בשנים 1974–1989 גדל מספר היהודים בישראל ב-27.9%, ואילו מספר הערבים גדל ב-63.7% (למ"ס, 2021, לוח 2.1).
- 8 קודם לסיפוחה של מזרח ירושלים ומתן מעמד של תושב קבע לתושביה. תושב קבע יכול להתגורר במדינה וליהנות מכל הזכויות שלהן זכאי אזרח ישראלי, למעט זכות ההצבעה לכנסת. תושבי הקבע, למרות שאינם אזרחים, נכללים במניין אוכלוסיית המדינה. במחצית 2022 היו כ-355 אלף ערבים במזרח ירושלים במעמד של תושב קבע.
- 9 הניסיון של מדינות מתועשות בכל האמור במדיניות עידוד ילודה הוא שקצבאות ילדים גבוהות, כמו גם שאר ההטבות הכלכליות למשפחות שבהן מספר ילדים גדול, מביאות לגידול או לשימור פרייון ילודה גבוה רק בקרב המעמדות הנמוכים (Winckler, 2008).

- 29 על פי נתוני הלמ"ס הפלסטיני, במחצית 2021 חיו בתחומי הרש"פ, ללא מזרח ירושלים, קצת יותר מ-2.6 מיליון נפש (PCBS, 2022).
- 30 ב-2022 היה הגיל החציוני של היהודים והאחרים בישראל 32.3 שנה, ושל הערבים 24.8 שנה (למ"ס, 2023, לוח 2.5).
- 31 שיעור התעסוקה (Economic activity rate) הוא שיעור המועסקים בפועל מכלל אוכלוסיית גיל העבודה.
- 32 "הנמרים האסייתים" הם ארבע כלכלות – הונג קונג, סינגפור, קוריאה הדרומית וטאיוואן – שהפכו בתוך שני עשורים בלבד, שנות ה-70 וה-80 של המאה הקודמת, מכלכלות מתפתחות לכלכלות מתועשות.
- 33 ב-2020, אוכלוסיית אזרחי ישראל מתחת לגיל 20 מנתה 3.31 מיליון בהשוואה ל-2.34 מיליון ב-2000 – גידול נומינלי של 41.1%.
- במהלך שני עשורים בלבד (למ"ס, 2001, לוח 2.10; למ"ס 2021, לוח 2.3).
- 34 הנתונים מתייחסים לרבעון השני של 2023 (ארץ, 2023).
- 35 תחולת העוני היא חלקם של העניים מכלל האוכלוסייה. עוני נמדד גם בפרטים, כלומר מספר העניים מכלל אזרחי המדינה, וגם במסגרת משקי בית, כלומר חלקם של משקי הבית שהכנסתם הכוללת נמוכה מקו העוני בכלל משקי הבית במדינה.
- 36 ככל שמיקומה של מדינה במדד גבוה יותר, כך הסכנה ליציבותה רבה יותר.
- 37 ההערכות לגבי מספר הפליטים הסורים מחוץ לסוריה הן שבעה מיליון בקירוב, ועוד כשבעה מיליון הם פליטים פנימיים (UNHCR, 2023).